

Gundel Griis, Gråbrødrekloster og Næstved i Reformationstiden

05-06-2017

Gøyerne var ikke de eneste som var stærk knyttet til Gråbrødreklosteret i Næstved. Et andet lokalt adelspar som havde deres gang her var Oluf Daa og Gundel Griis. Gundel, født ca. 1460/70, var datter af Joachim Griis til Holmegaard, ved Fensmark, som havde været lensmand på København slot. Gundels mor, Anne Baad stammede fra Halland. Griis familien havde igennem flere generationer en tilknytning til Skovklosteret, det rige benediktinerkloster som lå lidt udenfor Næstved, og det var her Joachim blev begravet ca. 1480. Adelsfamilierne støttede gerne et lokalt kloster hvor de siden blev bisat, og munkene messede for deres afdøde sjæle. De betalte for at blive begravet inde i kirkerne, helst så tæt på alteret som muligt, og de fik gerne lavet en flot gravsten med deres slægters våbenskjold på.

Gundels søster Else og hendes niece Magdalene døde nogenlunde samtidig i 1520 og blev begravet sammen. De fik en flot fælles gravsten som nu står oprejst i sidekorset i det der i dag kaldes Herlufsholm kirke. De var begge ugifte. Gravstenen er enkel, med deres navne og dødsår og våbenskjoldene for Elses forældre, som også var Magdalenes farfar- og farmor. Dvs. Griis og Baad skjoldene. Man bliver skuffet hvis man forestiller sig Griis skjoldet med en gris som motiv og Baad med en båd. Der var flere danske slægter der havde grisenavne, som Galt og Basse. En basse var et vildsvin og Basse familien havde et vildsvinehoved som motiv. Gundels linje af Griis slægten havde en delt skjold med til venstre, et blå pelset løveben med klør, og til højre blå og hvide striber (her à courtoisie). Baad er pudsig nok et tyrehoved.

Basse, Tybjerg kirke

Gundel arvede halvdelen af Holmegaard efter sin bror Hans Griis som døde barnløs i 1505, den anden halvdel tilfaldt hans enke Anne Lange. Det var meget almindeligt at en søn fra lavadelen gjorde karriere i kirken, hvor de både kunne få en fin indkomst samt indflydelse og status. En anden af Gundels brødre, Henning Griis var sekulær kannik ved Roskilde domkirke. Her etablerede han, i 1508, sammen med deres mor Anne Baad og Gundels mand Oluf Daa, et sidealter til Skt. Antonius. Det var åbenbart noget hele familien bakkede op om. Nogle måneder før Henning Griis døde i 1521 solgte Anne Lange, enken efter

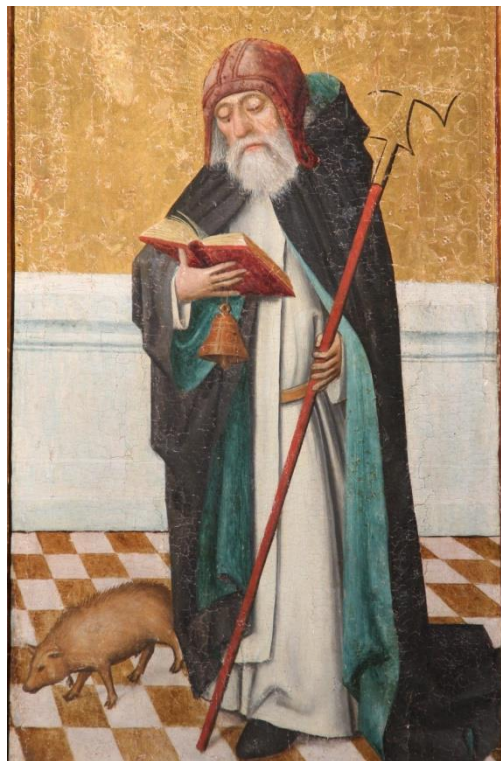
broderen Hans Griis, et par gårde i Roskilde til St. Anthoniusalteret, så kannikken som tjente alteret ville få en indtægt herfra, og så var dens overlevelse i fremtiden sikret.

Skt. Antonius på altertavle i Ulkebøl kirke

Og hvorfor havde familien valgt et alter til præcis den helgen? Der er faktisk to helgener som hedder Antonius. Den ene Skt. Antonius havde været en franciskanermunk som helbredte syge børn. Han oplevede desuden at en tyv stjal en bog fra ham, men noget fik den skyldige til at aflevere bogen tilbage. Anthonius af Padua fik så den pudsige evne som helgen, at være tingfinder; hvis man har forlagt noget og ikke kan finde det, kan man bede ham om hjælp.

Skt. Antonius på altertavle i Valløby kirke

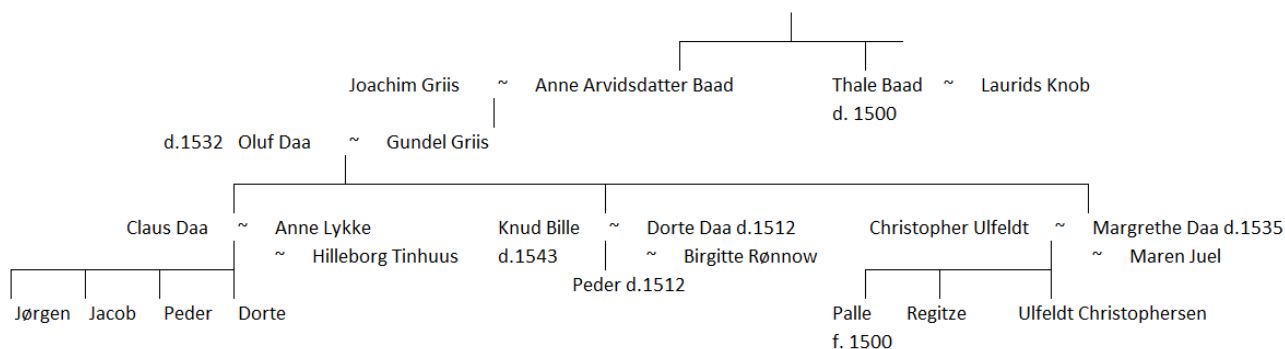
Den anden Anthonius levede som eneboer i ørkenen i Egypten. Han plagedes af smerter, vist både fysisk og psykisk; det føltes som djævlene hakkede til ham med deres næb og klør. Men han klarede alle prøvelserne og blev, som Jesus belønning for hans stærke kristne tro, rask. Det var denne Antonius som Griis familien valgte som skytshelgen, muligvis fordi de var plaget af en arvelig hudsygdom. Men der kunne være en helt anden, mere indlysende grund til de valgte ham. Eneboeren Skt. Antonius kendes ved sin attribut som er en gris! Hans følgere, som var hospitalsmunke, der lå et Antonitterkloster i Præstø¹, ernærede sig bl.a. ved at holde svin, som måtte gå frit omkring. Og således blev Skt. Antonius skytshelgen for dem med hudsygdomme og slagtere. Griis familien har formentlig bekostet en altertavle med et billede af Skt. Antonius med en gris til Skt. Antoniussidealteret i Roskilde Domkirke.

¹ Pernille Krognos fik en trykt afladsbrev fra Antonitter klosteret i Præstø i 1511. Der var påskrevet desuden "Hun kunne frit vælge skriftfader, og denne kunne i dødstunden meddele fuldkommen aflad for skærsild og alle straffe, selv om hun skulle være lyst i band". Munkene solgte små støbte Antonius Tau-kors. En støbeform blev fundet i Præstø kirkegård i 1916.

Dorte Daa

Gundel blev gift med Oluf Daa i ca. 1480-erne. Han kom fra naboherregården Ravnstrup og var en overgang lensmand på Gurre. Gundel fødte 3 børn vi kender til som overlevede barndommen. Claus, Dorte og Margrethe, og de nåede alle at blive gift. Dorte blev gift med Knud Bille, lensmand ved Gladsax, Skåne. Hun døde i barselsseng i 1512, ved sit eneste barns fødsel. Babyen Peter døde kort efter. Margrethe blev gift med Christoffer Pallesen Ulfeldt, og de boede i starten af ægteskabet i Haldagermagle, som ligger på den anden side af Fuglebjerg. De fik 3 børn Regitze, Ulfeldt og Palle født i starten af 1500-tallet. Så Gundel og Oluf var et velhavende lavadeligt par, med nogle børnebørn, som tilsyneladende levede et stille og rolig liv... for det meste!

Parrets søn, Claus Daa, var 25 og hofsinde hos Christian d. 2. i 1519, da han skabte problemer for sine forældre. Claus havde været på værtshus i København, og formentlig drukket rigeligt. Han har enten været i højt humør, og ville lave skæg og ballade, eller været i konflikt med nogen, og er kommet op at slås. For han slog nogle ruder ud på kroen. Kongen, Christian 2, som havde ført krig mod Sverige i et par år, og som manglede penge, så sit snit til at kræve en stor bøde betalt for misgerningen. Kongen lod Claus' far Oluf føre til Københavns slot med sine kister, skrin og sølv, og der måtte han sidde indtil han lovede at betale sønnens bøde på 4000 danske mark! Det lyder som en formue og var det formentlig også. Og vi må næsten gå ud fra, at han betalte! Oluf og Gundel har sikkert været møgirriterede over sønnens opførsel, men bødepengene de betalte var de penge Claus selv skulle have arvet efter dem, den dag de var døde, så på den måde, fik ham dem bare på forskud.

Ud over deres ejendomme på landet, ejede Oluf i 1503 et hus i Brogade i Næstved, som han formentlig har lejet ud. Parret havde også en bybolig i Næstved. Den lå på franciskanerklosteret "Gråbrødreklosteret". Her i byen har der været et religiøs- og kulturliv, og masser af selskab, og ikke mindst på klosteret var der mulighed for sygepleje af erfarne munke hvis det var nødvendigt. Gøvefamilien var også tilknyttet Gråbrødreklosteret, imedens Gyldenstjerneerne holdt til ovre på dominikanerklosteret – Sortebrødreklosteret. Oluf og Gundel havde også megen kontakt med deres egne familier, "Daa slægten" og "Griis slægten" som de besøgte og havde besøg af. Dengang var kernefamilien, far, mor og børn, kun en lille brik i den vigtige storfamilie. Man må næsten gå ud fra at Gundel har været med til sin søster Else og niecen Magdalenes bisættelser i Skovklosteret omkring 1520. Hun har sandsynligvis også været med til at bestille deres gravsten.

Det må have været omkring denne tid, at Oluf og Gundel fik deres egen gravsten hugget ud, selv om de begge to var i live, måske var en af dem syge og følte at døden var nær på det tidspunkt. I hvert fald har begge formentlig været med til at bestemme hvordan den kom til at se ud. Gravstenen skulle bare færdiggøres med dødsdato, inden den skulle lægges på plads. Og færdiggøres med den anden ægtefælles dødsdato når han eller hun blev lagt ved siden af. Olufs forældre, Niels og Dorothea var begravet i Herlufmagle kirke, og det var her Oluf og Gundel også kom til at ligge. Noget som ikke var særlig udbredt i starten af 1500-tallet, var at de afdøde blev skåret i relief på stenen, en såkaldt ligsten. Parret er vendt mod hinanden, og selv om de ikke rører hinanden, fornemmer man en samhørighed, som ikke altid skinner igennem på disse ligsten. Manden var gerne i rustning, og hvis manden døde først, blev hustruen skåret klædt i enkedragt. Da vi ved at Oluf døde før Gundel, og Gundel ikke er i enkedragt, kan vi med sikkerhed sige at den blev lavet før 1532.² Dragten Gundel er iklædt hører til ca. 1510-1525, så stenen blev formentlig lavet først i 1520-erne. Stenen som ligger i gulvet er meget slidt, men den blev heldigvis tegnet af Søren Abildgaard i 1757. Trods den naive stil tydeliggør tegningen, med de mange detaljer, hvor flot den har været.

² Ifølge eksperten C.A. Jensen blev ligstenen lavet ca. 1530 på den "anden sjællandske initialgotik" mesters værksted, eller af en af hans svende eller efterlignere!

Kvinder på gravsten plejede at være meget fromt og takkeligt klædt i en omfangsrig kappe og med tørklæde på hovedet. Det er Gundel ikke! Hun er nærmest modsat, meget elegant klædt på i en superflot modedragt. Der eksisterer kun en anden ligsten med en kvindefigur iklædt en kjole som er sammenlignelig med Gundels kjole. Og denne ligsten er meget illustrativ, for her er den afdøde, en ugift pige i modedragt med udslået hår, imedens hendes mor ved siden af, er afbilledet traditionelt fromt dækket til. Gundel kan ikke have været bange for at skille sig ud fra mængden. Hun må have aftalt med mesteren til værkstedet hvor stenen er blevet hugget, hvordan hun skulle se ud. Det må have været Gundel klædt pænt på i live, og sådan vil hun gerne se ud til evig tid, også når vi ser hende 500 år senere.

Karen Rosenkrantz og Birgitte Thott(enke), Tirstrup kirke

Oluf er klædt i rustning med hjelm på hovedet, og sit tohåndssværd på hoften. I stedet for at Gundels krop og hår er dækket til, står hun flot i sin tætsiddende kjole, fornemme hovedbeklædning og med, som prikken over i-et, en kæmpe stor hat. Hvis man leger med forestillingen om "hvor hun skulle hen, klædt så fint på?" er der en mulighed, som ligger lige for. Gundels mands fætter, Jesper Daa, blev forlovet omkring den tid. Det er formentlig blevet festligholdt af familien, med Gundel og Olufs navne på gæstelisten. Daa familien må have været meget tilfredse med at have fået afsat Jesper, som var først i 30-erne, med den 14 årige Birgitte, datteren til en af de allerrigeste og mest magtfulde mænd i Danmark, Mogens Gøye.

En anden fra deres omgangskreds, Magdalene Krognos, blev gift i 1503, og hendes far skrev alle udgifterne han havde til brylluppet ned. Herfra ved vi, at noget af det flotteste, og mest eksklusive man kunne få en kjole syet af, var rødt silkefløjl. Derfor har jeg valgt at sy Gundels kjole i rødt silkefløjl, og jeg har givet hende en underkjole af gyldenstof. Meningen var at man løftede lidt op i skørtet så det fine indenunder også kunne ses. Gundel har et lille fikst skulderslag og på fødderne et par rundsnudede sko, så vi er sikre på at spidse sko ikke var moderne lige her.

Der var faktisk regler for hvordan man gik klædt i 1500-tallet. Det var ikke nok at havde råd til at kunne købe sig selv det flotteste tøj, man skulle tilhøre den rigtige befolkningsgruppe for at få lov til at gå i det. Folk var begyndt at tjene flere penge, og noget tyder på at lysten til at klæde sig i dyrt modetøj, over sin stand, har taget overhånd i 1520-erne, dvs. der hvor Gundels ligsten er lavet. For i 1528 udstedte kongen, Frederik d. 1., en ny lov som præciserede hvad man måtte have af tøj: "Forordning om klædedragt og anden skik blandt adelen". For adelsfolk, som Griiserne og Daaerne, måtte de kun eje 3 dragter af silke hver. Der var dog to som måtte klæde sig i al den silke de ville, for de skulle tjene riget til ære, og den ene af dem var Righovmester Mogens Gøye og den anden var Rigsmarsk Tyge Krabbe, chef for hæren. Riddernes hustruer og døtre måtte bruge de fine hovedbeklædninger, og pynt de allerede havde, men de måtte ikke få lavet nyt. Og de måtte ikke bruge de store hatte, som var blevet supermoderne, lige meget om de var pyntede er ej³.

Hvorfor nu det, kan man spørge om? For der går ikke meget stof til hatten, selv om den er stor. Moden for disse store hatte var udbredt i Tyskland, i forskellige udgaver og i alle samfundslag. Både som den mere klassisk formede baret med en meget stor omringende skygge, og den på tysk kaldte "schlappe" som var en hat med et bredt bånd som dækkede baghovedet, og et par klapper som kunne bindes under hagen eller ovenover hatten på issen. Disse hovedbeklædninger brugtes i Tyskland af både mænd og kvinder og gerne over en underhue eller net. De fandtes i alle afskygninger, fra at være syet af det fineste stof og pyntet med smykker og fjer, til den billige praktiske udgave, strikkede og valkede. Hvad Frederik d. 1. havde imod dem er uvist, hans hustru Sophie af Pommern må have kendt til moden hjemmefra. Det kan være de blot blev taget med i forordningen som et led i hans forsøg på at skru ned for overdådighed og overforbrug. Men de kunne også ses som en udefra fortrængende mode som ikke mentes passede i det mere provinsielle nord! Gundel og nogle andre danske adelskvinder, har åbenbart brugt disse hatte, og pyntede dem med alt muligt som brocher, vedhæng og fjer, de har ikke fået for lidt. Faktisk har Gundels datter Dorte også en stor hat på på sin ligsten⁴, og svigerinden Birgitte Daa⁵ ligeså, så indenfor familiens rammer har de åbenbart synes at disse store hatte var sagen. Loven har haft en vis virkning, for selv om kvinderne tog det at klæde sig i modedragt på deres ligsten til sig, var det uden de store hatte. Først en del år senere dukker hattene op igen, men Birgitte Gøyes lille baret på sned i 1551 kan slet ikke måle sig med Gundels!

³ "Item skal og ingen fruer eller jomfruer bære de brede bonnette eller hatte smykkede eller usmykkede."

⁴ Dorte Daa døde i 1512. Hun er med på ligstenen, som formentlig blev lavet efter sin mand Knud Billes anden hustrus død i 1527. Ligstenen, i Gladsax kirke er meget slidt. En tegning blev lavet i 1700-tallet.

⁵ Birgitte Daa død 1522, ligsten i Tureby kirke.

Også at lægge mærke til på ligstenen er, at både Oluf og Gundel har rosenkranse. Oluf har sin rundt om halsen, medens Gundel har sin hængt over sine hænder lagt i bøn. Begge Gundels og Olufs rosenkranse har en påhængt "ring", som andre samtidige har, medens de i dag slutter med et kors. Så parret var ikke var bange for at skille sig ud med hensyn til modetøj, og fik fremstillet en flot dyr ligsten, samtidig med at de, i en verden under forandring, ville ses af eftertiden som værende stærkt troende katolikker. Oluf og Gundel har været ca. 60 år da Martin Luthers reformationsideer kom til Danmark, og med deres gang på Gråbrødreklostret har de næppe taget lutheranismen til sig. Oluf og Gundels datter Dorte havde været gift med Knud Bille, som også var fra en familie som holdt fast i den katolske tro. Knud havde mange søskende,

bl.a. Ove Bille som gjorde flot karriere som biskop i Århus, han var et af de vigtigste medlemmer af rigsrådet og var ledende i det "katolske parti". En anden bror til Knud og Ove var Mogens Bille. Han var svigersøn til Mogens Gøye, dvs. gift med hans datter Sofie Gøye. Han støttede vist også det "katolske parti", så det har formentlig skabt problemer for dem indbyrdes, som i mange andre familier hvor de stod på hver deres side.

Gråbrødrekloster, Charlotte Clante

Det var meget vigtigt at holde styr familiemedlemmerne indbyrdes. Den gang døde mange i en ung voksenalder og deres ægtefæller giftede sig ingen. Der kom blandede familier, som der skulle holdes styr på den dag en arv skulle deles ud. En sommerdag var Gundel sat i stævne i sin "*stue på Gråbrødrekirkegaard*". Der kom en hel flok adelsmænd på besøg, inkl. hende egen søn Claus og begge hendes svigersønner Knud Bille og Christoffer Ulfeldt. Det var den 18. juni 1531, de var 12 i alt, og det var i en alvorlig sags tjeneste. Anders Bille ville høre om Gundel havde kendt nogen af hans stedsøskende. Det kunne hun svare bekræftende på. Hun fortalte om sin moster Thale Baads bryllup, hele 45 år tidligere i 1486. Hun huskede gæsternes navne, og specifikt nogle dødsfald, som var sket nogenlunde på samme tid, deriblandt dem der ønskedes oplysninger om, Anders' stedsøstre Marine og Dorothea Bille. Ret flot husket og dermed var Gundel Griis et nyttigt vidne til udredningen af en længerevarende arvestrid.

Da Mogens Gøye beordrede at munkene skulle jages ud af klosteret gav han samtidig besked om, at Gundels bolig der skulle lades i fred. Brevet til Næstvedborgerne, underskrevet den 10. august 1532, stipulerede at de havde ret til hele klosteret til evig tid "undtaget de rettigheder, som Claus Daa og hans moder, frue Gundel, Oluf Daas efterleversker havde". Ifølge gråbrødrene som skrev om forløbet, blev de jaget ud den 16. august. Det må have været forfærdeligt for Gundel, at opleve at munkene som de havde haft tæt kontakt til forlod byen og klosterbygningen, deres base i Næstved blev revet ned. Gundel og Olufs familie og venner holdt fast i deres tro og flere tog kampen op i det "katolske parti". Angsten for fremtiden må have fyldt meget i deres liv, en borgerkrig var lige på trapperne.

Olufs dødsår, 1532, blev skrevet på deres ligsten. Det blev Gundels ikke, så det vides ikke hvornår det skete. Deres svigersøn Knud Bille døde i 1543, og hans len Gladsax blev givet til Herluf Trolle. Hans bror biskoppen Ove Bille, blev forlenet med Skovklosteret efter reformationen, mod at han forpligtede sig til ikke at modvirke lutheranismen. Han døde i 1555. Oluf og Gundels søn Claus var gift to gange, og fik 6 børn, som nåede voksenalderen. Efterkommere blev boende på Ravnstrup og Holmegård de næste mange, mange år. Alkymisten Valdemar Daa fra H.C. Andersens eventyr "Vinden fortæller om Valdemar Daa" var Oluf og Gundels tipoldebarn. Griis slægt overlevede ikke, den uddøde i Danmark i 1639.

Efter reformationen blev sidealtrene i kirkerne ryddet væk. De tilknyttede præster fik lov til at blive indtil de døde, altså ved naturlig afgang, hvor de blev ikke jaget ud, så længe de fulgte de nye retningslinjer. Ifølge recessen fra 1536, blev den ejendom som alteret havde ejet, og som indtil da havde betalt alterpræstens løn, inddraget af kongen. I Roskilde domkirke, hvor Griisfamilien havde etableret et sidealter til Skt. Antonius, døde kannikken først i 1559. Niels Lange, som var nevø til Anne Lange, Gundels bror Hans' enke som havde solgt et par gårde til alteret tilbage i 1521, fremsatte krav på disse ejendomme. Han var en af disse meget velhavende adelsmænd, som meget ivrigt samlede så mange gårde til sig som muligt. Han fik faktisk tilkendt gårdene, men mod at betale den årlige pengeindtægt fra dem til kirken, (det var pebernødder for ham)⁶. Niels Lange døde i øvrigt to uger før Herluf Trolle, og han fik med sin hustru Abel Skeel, et gravmonument fuldstændig magen til Herluf Trolle og Birgitte Gøyes i Herlufsholm.

⁶ En grund i Hersegade med afkast på 4 ½ mark og en gård lejet ud til Laurids Skrivers med afkast 8 mark.